

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

Андрій ПАНТЕЛЕЙМОНЕНКО

Відображено основні етапи становлення та розвитку вітчизняної кредитної кооперації в світлі державної політики другої половини XIX – початку XXI ст. Розкрито стимулюючий і негативний вплив державної політики на розвиток кредитно-кооперативного руху. Запропоновано створення, за сприяння держави, перспективного для українського села кредитного кооперативу (товариства), організованого на основі моделі Ф.В. Райффайзена.

The main phases of native credit cooperation's formation and development in the light of state policy during second half of XIX and first half of XX centuries are shown. Both stimulating and negative influence of the state policy on the development of credit cooperative movement is illustrated. The creation of credit cooperative, made on the base of Reiffeisen model with the help of the state, which would be perspective for Ukrainian rural economy, is proposed.

Серед існуючих організаційно-правових форм, що здійснюють господарську діяльність, кооперативи, без перебільшення, є унікальними об'єднаннями. Вони виконують роль сервісних організацій, які або сприяють підвищенню доходів їхніх членів, або суттєво скорочують витрати, пов'язані з придбанням товарів і необхідних послуг. Зокрема, отримання "доступного" кредиту забезпечує вітчизняна кредитна кооперація. При цьому вона, як й інші організаційно-правові форми, була і залишається чутливою до змін в економічній політиці держави. Такі зміни на її розвиток можуть мати як стимулюючий, так і гальмівний, а іноді й нищівний вплив. Визначення, врахування і прогнозування цього впливу є дуже важливим для розвитку кооперативного руху. Саме ця обставина й визначає актуальність даного дослідження.

Окремі аспекти цієї багатогранної проблеми вже розкриті у працях відомих еконо-

містів М. Алімана, І. Витановича, В. Гончаренка, В. Марочка, А. Морозова, Л. Файна та інших. Проте питання це потребує подальшої розробки, зокрема, щодо залежності розвитку кооперації від зміни державної економічної політики.

Метою дослідження є відображення основних етапів становлення та розвитку вітчизняної кредитної кооперації в світлі державної політики другої половини XIX – початку XXI ст.; стимулюючого і негативного її впливу на розвиток кредитно-кооперативного руху.

Цілком закономірно, що перші вітчизняні кредитні кооперативи виникли ще у середині XIX ст., в період становлення та розвитку ринкових відносин. Вони стали втіленням бажання окремих соціальних груп населення щодо підвищення свого економічного рівня шляхом взаємкредитування. Проте на ран-

ній стадії їх становлення, держава зайняла відверто негативну позицію, вбачаючи у них масові організації, здатні шляхом поширення “революційної пропаганди”, дестабілізувати соціально-політичну ситуацію. Це зумовило складну процедуру реєстрації перших кредитних кооперативів, а їхня діяльність супроводжувалася невинувато жорстким контролем з боку Міністерства фінансів. Його накази і розпорядження пригнічували ініціативу малодосвідчених кооператорів. Дуже принизливим також було й втручання у справи кооперативів Міністерства внутрішніх справ, за вказівкою якого день, час і місце зборів членів товариства реєструвалися у відповідній поліцейській установі. Фактором, який істотно уповільнював темпи розвитку вітчизняного кооперативного руху, була відсутність законодавчої бази, яка чітко визначала б юридичний статус кредитного кооперативу, сприяла його успішній діяльності у правовому полі.

Та вже наприкінці XIX ст. кредитна кооперативна діяльність поступово активізувалася, цьому сприяли зміни в економічній політиці російського самодержавства. Одним зі стимулюючих факторів, що зумовив ці зміни, став голод 1891–1894 років. “Голод 1891 року, – як справедливо зазначалося в одному з тогочасних видань, – нанісши тяжкого удару нашому сільському господарству, примусив звернути увагу на селянське господарство і уряд, і ширші суспільні кола» [8, 22]. Реакцією уряду на кризові явища стало затвердження трьох документів, важливих для кредитно-кооперативного руху. Першим з них був закон Російської імперії про установи дрібного кредиту (“Положение об учреждениях мелкого кредита”), прийнятий у 1895 році. Він зафіксував право на створення, поряд з ощадно-позичковими, кредитних товариств, краще пристосованих до потреб і можливостей селянства. Згаданий закон передбачав також і деякі поліпшення щодо організації та функціонування ощадно-позичкових товариств, визначав роль земств у їхній діяльності. У тому ж таки 1895 році

було затверджено статут кредитного товариства, який дозволяв засновувати кооператив без сплати пайових внесків, на основі залучення пільгового державного кредиту. Це сприяло значному збільшенню кількості кредитних кооперативів, яких на 1 січня 1910 року в українських губерніях функціонувало вже 1789. Ще більше активізувало кредитно-кооперативний рух прийняття 21 червня 1917 р. “довгоочікуваного кооперативного закону” [1, 17-20]. У зв’язку з цим на 1 січня 1919 року, кількість кредитних кооперативів перевищила 3300.

Зі встановленням радянської влади в Україні ситуація щодо існування кооперативного руху стала вкрай загрозливою. Націоналізувавши банки, ліквідувавши приватне землеволодіння, встановивши “робітничий контроль” за виробництвом (а точніше за розподілом продукції), влада прагнула організувати суспільство вільне від приватної власності, конкуренції, товарно-грошових відносин та інших “пережитків капіталізму”. Тому 27 січня 1920 року урядовим декретом всі види кооперації були об’єднані навколо споживчої [4, 1115]. Та й вона перетворилася на засіб примітивного розподілу споживчих товарів.

Проте невдовзі, навесні 1921 року, коли енергійні намагання втілити виробничі відносини комуністичного типу призвели до господарської і політичної кризи, було зроблено спробу перейти до економічної політики, що ґрунтувалася на реаліях ринку. Основним завданням нової економічної політики (НЕП) була стабілізація економічної ситуації в країні.

Прагнучи вивести економіку країни з глибокої кризи, радянська влада не тільки визнала, а й змушена була звернутися до багатого досвіду “дожовтневих” кооператорів. Невдовзі після закінчення громадянської війни, була практично відтворена система дорадянської кредитної кооперації. Цілком природно виникає питання щодо мотивів, якими керувалася влада, відновлюючи діяльність кооперативів, адже вона й не

передбачала надання їм права на повне самоврядування. Різні джерела цього періоду дають підставу зробити цілком обґрунтований висновок: стимулюючи розвиток кредитної кооперації, тодішня влада заклала міцний фундамент майбутньої “соціалістичної системи”. Подолавши за рахунок приватної ініціативи стан глибокої економічної кризи, радянська влада вдалася до “згортання” НЕПу. Це супроводжувалось наступом на кооперацію, чисткою “кооперативного апарату”. А у 1931 році, визнавши функціонування кредитних кооперативів недоцільним, вдалася до їх ліквідації. Увесь наступний період фінансова система функціонувала без кредитної кооперації, через несумісність командно-адміністративної системи з демократичними кооперативними принципами. Проте форми самопомогли продовжували існувати серед населення у вигляді “чорних кас” та “кас взаємодопомоги” [2, 269].

Відродження українського кредитно-кооперативного руху, після тривалої перерви, почалося лише на початку 90-х років ХХ ст. і цілком закономірно супроводжувало перші кроки становлення України як незалежної держави.

У 1991 році Л. М. Кравчук, будучи тоді Головою Верховної Ради, у складі української делегації побував у Сполучених Штатах Америки та Канаді. Програма візиту передбачала відвідання кредитних спілок та їхньої представницької організації – Всесвітньої ради кредитних спілок. Це “знайомство” з ефективно діючою формою фінансової взаємодопомоги населення не стало формальним. Вже у 1992 році, у лютому та червні, із зустрічними візитами Україну відвідали представники Всесвітньої ради кредитних спілок, Канадської кооперативної асоціації та представники українських кредитних спілок США, Канади та Австралії [6]. Підсумком стало створення Національного оргкомітету з відродження руху кредитних спілок в Україні. До Оргкомітету увійшли 18 представників із різних регіонів України. А 14 жовтня 1992 року відбулося перше слухання проекту За-

кону про кредитні спілки, а також готувався декрет Кабінету Міністрів [6]. У травні 1993 року українцям Канади вдалося переконати свій уряд у необхідності реалізувати Програму технічної допомоги розвитку кредитних спілок в Україні. У вересні 1993 року, під впливом українців діаспори, уряд США схвалив аналогічну Програму.

Реально оцінюючи ситуацію, коли, з одного боку, українська діаспора робила все можливе, щоби допомогти поверненню ідеї кооперативного кредитування в Україну, а з іншого – враховуючи те, що депутати Верховної Ради виявилися не готовими створити необхідне законодавче забезпечення для відродження кредитних спілок, Президент України Л. М. Кравчук прийняв вольове рішення, видавши 20 вересня 1993 року. Указ № 377/93, який затвердив “Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні”. З метою спрощення реєстрації кредитних спілок розроблений, а 7 лютого 1994 року погоджений з Національним банком України Типовий статут кредитної спілки. Згідно з Тимчасовим положенням і Типовим статутом кредитні спілки отримували право здійснювати ощадно-позичкові операції щодо обслуговування їхніх членів та взаємодопомоги між собою, в разі наявності вільних коштів. Поступово процес відродження кредитної кооперації в Україні у формі кредитних спілок став набувати реальних ознак.

Проте, незважаючи на підтримку української діаспори США та Канади, цей процес був повільним і дуже складним. В умовах функціонування на фінансовому ринку трастових компаній, які пізніше отримали серед широкого загалу назву “фінансові піраміди”, роль кредитних спілок у кредитуванні населення була досить скромною. Така ситуація погіршувалась відсутністю чітко визначеного кооперативного статусу спілок.

Першим кроком до поліпшення правового регулювання діяльності кредитних спілок став Указ Президента від 22.06.99 р. №701/99 “Про кредитні спілки”, яким відповідний закон вносився на розгляд Верховної

Ради. Однак, Постановою Верховної Ради України від 09.09.99 р. №1023-XIV цей законопроект було відхилено. І лише 20 грудня 2001 року Закон України “Про кредитні спілки” підтриманий і прийнятий депутатами Верховної Ради (№2908-III) [3, 6]. Він не тільки створив врегульовану правову базу для подальшого розвитку та регламентування діяльності кредитних спілок, а й вніс низку принципово важливих уточнень стосовно їх природи та статусу. Закон надав кредитним спілкам нового, принципово іншого юридичного змісту “неприбуткової організації, заснованої фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об’єднаних грошових внесків членів кредитної спілки” і при цьому визначив, що “кредитна спілка є фінансовою установою” [5]. Це дозволило чіткіше визначити юридичний статус кредитних спілок і врегулювати окремі аспекти їхньої діяльності.

Прийняття Закону України “Про кредитні спілки” супроводжувалося процесом стрімкого збільшення кількості кредитних спілок. Так, якщо на 1 січня 2002 року в Україні було зареєстровано 126 кредитних спілок, то на початок 2008 року до Державного реєстру фінансових установ внесено 791 спілку (в тому числі 4 об’єднані кредитні спілки). Загальна чисельність членів кредитних спілок перевищила один мільйон осіб. Крім цього в Україні діють три всеукраїнські* та 23 обласні асоціації, що об’єднують більше 300 кредитних спілок [7].

Слід зауважити, що подальшому розвитку кредитної кооперації і надалі може сприяти активна державна підтримка. У цьому контексті можна згадати перспективну для сучасної України ідею формування сіль-

ського кредитного кооперативу за моделлю Ф. В. Райффайзена, позичковий фонд якого формується не за рахунок пайових внесків від членів (що є визначальним для кредитної спілки), а за рахунок пільгового кредиту з боку держави. Слід зазначити, що такі кооперативи успішно функціонували в Україні на початку ХХ ст.

На основі дослідження вищезгаданого кооперативного досвіду можна запропонувати модель взаємодії сільського кредитного кооперативу (товариства) з уповноваженою державною установою (рис. 1), а також механізм його функціонування.

Згідно з наведеною на рис. 1 схемою, кооператив (товариство) після його реєстрації може отримати певну суму державних коштів у вигляді кредиту (наприклад, 1 млн. грн.), на основі якої буде сформовано позичковий фонд, а також необхідну оргтехніку в лізинг. Такий пільговий державний кредит може надаватись на 5–7 років, під 5% річних, і забезпечуватися солідарною відповідальністю всіх членів кредитного кооперативу (товариства). З отриманих коштів кооператив зможе надавати своїм членам довготермінові кредити на 5–7 років, орієнтовно під 15% річних. Обов’язковою умовою може бути спрямування позичених коштів лише на розвиток господарства. За рахунок різниці між процентами, сплаченими членами-позичальниками і зовнішніми зобов’язаннями перед державою, кооператив зможе утримувати свою діяльність і, що особливо важливо, формувати резервний капітал. При цьому, з метою забезпечення ефективної роботи кредитного товариства, уповноважена державна установа здійснюватиме його методичний супровід і постійний моніторинг кредитного портфеля. У разі ліквідації кооперативу резервний капітал спрямовується на розвиток кооперативної системи або повертається до бюджету.

Таким чином, за весь час свого існування кредитні кооперативи пройшли складний і тернистий шлях. Але на всіх етапах економічного розвитку, незважаючи на іноді негативне

*В Україні було створено чотири національних об’єднання – Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ; 1994 р.), Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (ВАКС; 2003 р.), Всеукраїнська асоціація кредитних спілок військовослужбовців (ВАКСВС; 2003 р.) та Українська асоціація сільських кредитних спілок (УАКСК; 2004 р.). Перші три з них було зареєстровано.

ставлення держави, вони продемонстрували свою доцільність та позитивні результати діяльності. Як й інші організаційно-правові форми, кредитні кооперативи були і залишаються чутливими до змін в економічній політиці держави. Багаторічний досвід переконливо довів, що вони особливо активізуються в умовах державного сприяння, яке стимулюється бажанням подолати наслідки економічної кризи. Це мало місце в Україні і у період існування монархії, і за часів утвердження радянської командно-адміністративної системи, й, безумовно, сьогодні, в умовах утвердження ринкової економіки та вирішення актуальних соціальних проблем.

Література

1. Бондарев С. И. Союз потребительских обществ. – Харьков, 1919. – 101 с.
2. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі і в Україні. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
3. Гончаренко В. В. Особливості та закономірності відродження та розвитку кредитних спілок в Україні. Аналітичний звіт. Рекомендації. – Частина 1. – К., 2005. – 20 с.
4. Енциклопедія Українознавства / Загальна частина. – Т. 3. – К., 1995. – 1200 с.
5. Закон України “Про кредитні спілки” // Голос України. – 2002. – № 13 (2764). – С. 2–3.
6. Інтерв'ю з Президентом Національної асоціації кредитних спілок України Петром Миколайовичем Козинцем // Електронний часопис “Кредитна спілка” (<http://npks.ukma.kiev.ua>).
7. Концепція розвитку системи кредитної кооперації в Україні <http://rural-sme.org.ua>.
8. Справочная книга для сельских товариществ / Под ред. Мацевича К. А. – Харьков: Печатное искусство, 1913. – 100 с.
9. Файн Л. Е. Российская кооперация: историко-теоретический очерк. 1861–1930. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2002. – 600 с.